

Rozhovor

Rozhovor s Jakubem Sirovátkou o filosofii výchovy, humanitě jako základnímu cíli výchovy člověka a její roli v dnešním světě.

Prof. Dr. Jakub Sirovátka, narozen 4. 1. 1971 v Praze, studoval filosofii a teologii v Německu a Itálii, působí od roku 2013 na Katedře filosofie a religionistiky Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Zabývá se především etikou a filosofií náboženství, myšlením Immanuela Kanta, německou a francouzskou fenomenologií, obzvláště Emmanuelem Levinasem.

Na začátku bych se Tě rád zeptal na to, jaký je vlastně rozdíl v jednotlivých vědních disciplínách zabývajících se výchovou. Čím se „filosofie výchovy“ liší od „pedagogiky“ a jejich podoborů?

Filosofie výchovy se zamýšlí nad výchovou v obecném slova smyslu, nad otázkou vývoje a rozvoje člověka a co tento proces podmiňuje, utváří a ovlivňuje. Tou nejvlastnější otázkou filosofie výchovy je však to, co by tento proces utvářet mělo. Zdá se mi, že tento normativní rozměr je zásadní, jakkoliv jsou empirické poznatky lidské přirozenosti nutnou součástí úvah nad výchovou a vzděláváním. Jak má výchova a vzdělání vypadat? Jakým směrem se chceme rozvíjet? Jaký ideál se snažíme uskutečnit? Jedná se o širší rámec, do kterého lze pedagogickou tematiku zasadit, přičemž filosofie výchovy neřeší konkrétní pedagogické problémy a nepřináší na ně odpovědi. Filosofie výchovy vytváří perspektivy, rozvíjí teorie a pojmy, které lze v pedagogice využít. V této souvislosti od sebe můžeme odlišit výchovu v užším slova smyslu (Erziehung) a všestranný rozvoj člověka (Bildung) v pojetí širším. Měli bychom tedy rozlišit mezi výchovou dětí, mladých lidí a vzděláváním, které je celoživotním úkolem a nikdy není u konce. Filosofie výchovy a pedagogika jsou disciplíny v dialogu, kdy každá z nich má své vlastní zaměření, ale obě se zabývají společným tématem, totiž fenoménem výchovy.

Co je cílem výchovy? Poznat pravdivě skutečnost, rozeznat to, co je hodnotné, smysluplné, naučit se myslet sám za sebe a podle toho také – autonomně a autenticky – prakticky žít. Souzním s náhledem, který se vine od antiky, že filosofie je a má být vposledku životní praxe. Do filosofické reflexe výchovy by, dle mého, měla patřit i reflexe morálního zla a temné stránky člověka. I to je naléhavý úkol.

Chápu filosofii výchovy jako teoretický rámec, se kterým pedagogické disciplíny mohou pracovat a vstoupit do dialogu. Osobně nejsem „klasickým“ filosofem výchovy, který publikuje články kupříkladu o tom, co je antická paideia apod. Měl jsem však nedávno projekt „autonomie a alterity“, který se zamýšlel nad těmito pojmy z pozice Kantova myšlení a fenomenologických autorů (Levinas, Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty). A jistě sem patří i pojem autenticity, jež najdeme například u Heideggera nebo v jiném modu u Charlese Taylora. Jednalo se sice o filosofickou reflexi těchto pojmů, ale zároveň jsem přesvědčen o tom, že to jsou vysoce relevantní pojmy v pedagogické sféře, i když ne na nějaké prvoplánové rovině. Tento vzájemný dialog mezi vlastní filosofickou reflexí a pedagogikou mi připadá zajímavý.

Jak definovat pojem „humanita“?

Humanita je z mého pohledu to, co dělá člověka člověkem v nejhlubším slova smyslu. Humanita označuje to, co by člověk měl být ve svém nejlepším, a ještě lepším lidství. Znamená to harmonický rozkvět člověka a všech jeho sil a schopností: rozumu, svobody, představivosti. K pojmu humanity patří neodmyslitelně vědomí, že nikdo z nás nežije sám pro sebe a výhradně pro své vlastní štěstí, jakkoliv je to naše přirozená touha. Pojem humanity vždy zahrnuje „bytí pro druhého“, zájem o společné dobro, odpovědnost za své okolí, sociální či jinou angažovanost apod.

Podíváme-li se na dějiny západní filosofie, vidíme, že rozměrem výchovy se zabývali již antičtí filosofové (Platónova Ústava, Aristotelova Politika a Etika...), stejně tak i filosofové středověku (Augustin, Tomáš Akvinský...), novověku (Erasmus, Komenský...), ale i osvícenské éry (Locke, Rousseau...). Jakou roli v těchto různých epochách hrála humanita jakožto cíl výchovy?

Odpověď na tuto otázku by vydala na celou knihu, ne-li knihovnu. U každého z těchto autorů najdeme nějakou vizi toho, jaký by člověk měl být a k čemu by měl směřovat. Dovolil bych si odpovědět jen krátce a všeobecně: zásadně lze říct, že humanita byla na jedné straně zčásti určována různě, například podle toho, zda chápete člověka jako Boží stvoření, tedy že je člověk zasazen do většího metafyzicko-kosmologického rámce. Na druhé straně můžete humanitu charakterizovat čistě sekulárně. Přesto lze vycházet z toho, že v jádru se tyto různé proudy shodují v tom, že cíl výchovy je humánní člověk, který je schopen sebepoznání, empatie, lásky k bližnímu, pomoci v nouzi apod. Osobně se kloním k názoru, že ať už zdůrazníme tuto humanitu člověka teologicky nebo sekulárně humanisticky, cíl výchovy se od sebe zas tolik neliší. Cílem je zralý, po všech stránkách rozvinutý a charakterní jedinec.

Nahlédneme-li do tradice současné (po-osvícenské) filosofie, konkrétně do fenomenologie a existenciální filosofie, tedy proudů, jimž se odborně věnuješ – mají i tyto myšlenkové přístupy co říci k výchově?

Jak už jsem zmínil výše, měl jsem nedávno projekt zaměřený na pojem alterity, jinakosti tak, jak je rozvíjen ve fenomenologii a existenciální filosofii. Tento pojem je relevantní především (ale nejen) ve vztahu k druhému člověku. Přemýšlení nad tím, jak se vztahuji k Druhému, zda a popřípadě jak dokážu číst jeho emoce a to, co prožívá – to se mi jeví jako bytostně relevantní pro filosofii výchovy či pedagogickou reflexi. S tím je spojená otázka identity a autentického způsobu

života. Co utváří naši subjektivitu, kde jsou prameny našeho nejvlastnějšího Já (jak zní název knihy současného kanadského filosofa Charlese Taylora „Sources of the Self“)? S fenoménem výchovy souvisí samozřejmě i tematika svobody a jednání, kterou najdeme nasvícenou především v úvahách existencialisticky orientovaných myslitelů. Bytostně relevantní je i otázka etické odpovědnosti (Jonas, Levinas). Dále lze zmínit roli tělesnosti, kdy se hovoří nejen o „obratu k jazyku“, ale i o „obratu k tělu“ v myšlení 20. století. V neposlední řadě lze zmínit problém uznání, kterému se věnoval už Hegel ve své „Fenomenologii ducha“ ve známé pasáži „pán a rab“.

Mimo výše zmíněné se rovněž do hloubky zabýváš filosofií Immanuela Kanta, pěstoval i on nějakou filosofii výchovy?

V Kantově díle nacházíme knihu o pedagogice nebo o empirické antropologii a zároveň lze najít jistý příspěvek k filosofii výchovy v celé jeho kritické filosofii. Když se podíváme do jeho spisu o pedagogice, který vydal ve svých 79 letech, tedy rok před svou smrtí, zdá se mi úsměvné, že se v ní Kant zamýšlí nad tím, zda by se měly malé děti kolíbat nebo zda se mají používat pleny. Některé Kantovy pedagogické rady jsou jistě dobově podbarvené, ale jiné jsou velmi aktuální. Člověk se stává člověkem výchovou. Děti nelze dle Kanta trénovat jako koně nebo psa – dítě se musí naučit samo myslet. Nemáme trvat jen na vnějším dobrém chování dětí, nýbrž máme jim zprostředkovávat správné motivy, aby věděly, proč se mají tak chovat. Kant odmítá kupříkladu tehdejší výchovnou metodu zlomení vůle dítěte. Dále má Kant velkou důvěru ve vlastní schopnosti dítěte, což znamená, že na ně nemusíme spěchat a máme mu dovolit postupovat dle jeho schopností a možností. Dítěti máme v jistých mezích umožnit, aby se mohlo rozhodovat samo. Poslušnost musí být svobodná, ne vynucená atd.

Z celého Kantova díla číší důraz na vlastní kritické myšlení: *Sapere aude!* Odvaž se myslet sám za sebe! Tento apel slyšíme neustále. Brání nám v tom však naše lenost, pohodlnost a strach. Výchova k mravnosti je podle Kanta ten nejvyšší ideál, ke kterému máme mířit. Všechna technika, kultura a civilizace má mít za cíl člověka jako mravní bytost, jež je schopná konat dobro sama od sebe. Nejvyšším pojmem svobody je svoboda *pro* mravnost, to, co člověka charakterizuje v nejhlubší míře, je skutečnost, že člověk je mravní bytost. Takže „kultivování“ a „civilizování“ má vrcholit ve výchově k mravnosti, která se má dít na základě příkladů konkrétních lidí a jejich životů. Kant navrhuje vylíčit třeba desetiletým dětem nějakou morálně relevantní situaci a máme je nechat, ať sami posoudí, jak by se měl kdo zachovat. A k mravní povinnosti vůči sobě patří mimo jiné rozvíjení vlastních talentů, přičemž každý nějaké vlastní. Rovněž pojem autonomie v dnešním slova smyslu je Kantovým „vynálezem“.

V díle „Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie“ (1936) rozpracoval Edmund Husserl jistou formu krize humanity. Ve stínu probíhajících válečných konfliktů, tendenci vzestupu politického populismu a extremismu, neméně pak dle odborníků stále naléhavějších environmentálních problémů můžeme i dnes hovořit o krizi humanity tak, jak jí vnímal Husserl?

Dnešní doba je dobou „rozvařenou“ a není snadné uchovat si psychickou rovnováhu tváří v tvář problémům, jež nyní hýbou světem. Můžeme tedy mluvit o krizi humanity. Rozpínavost a agrese diktátorských a autoritativních režimů, systematické ničení demokratických institucí v USA, volba populistických politiků v mnoha zemích, klimatická krize... není lehké nepropadat

trudnomyslnosti. Sebekriticky bychom měli říci, že se nám některé věci staly příliš samozřejmými a přestali jsme se o ně náležitě starat. Demokracie žije z jistých předpokladů, které nejsou samozřejmé a které vyžadují neustálou péči a úsilí. Zde bych chtěl zmínit knihu americké filosofky Marthy Nussbaumové „Ne pro zisk“ (Praha: Filosofia, 2017), která velmi dobrým způsobem poukazuje na relevanci humanitních věd a umění pro demokratickou společnost. V době bublin a rozvířených emocí na sociálních sítích zapomínáme na Gadamerovu charakteristiku dialogu, podle níž jeho jádro spočívá v tom, že do rozhovoru musíme vstupovat s postojem, že by druhý mohl mít pravdu. Do jisté míry však lze o krizi humanity hovořit vždy, i když to třeba v dobách relativního míru a blahobytu není tolik viditelné. Ale zápas o vnitřní směřování člověka je úkolem každé dějinné epochy a musí být vybojováván stále nanovo, jakkoliv nebude nikdy zcela dovršen. V tomto ohledu na tom není naše doba jinak než jiné epochy, jen se některé problémy vyostřily nebo vypluly na povrch, i když třeba již delší dobu doutnaly pod povrchem. V každé krizové době však vidíme – navzdory mnohemu negativnímu – i zářné příklady neskutečně statečného a humánního jednání. Když třeba vidíte, jak ukrajinský pekař a pastor Oleg Tkačenko neúnavně pomáhá přímo na válečné frontě a jezdí za cenu ohrožení vlastního života do míst, která jsou neustále ostřelována, aby dovezl chleba, tak se vám derou slzy do očí. A takovýchto příkladů lze najít mnoho.

Martin Buber ve svém díle „Řeči o výchově“ píše: „Svět, celý okolní svět, tedy příroda a společnost, člověka vychovává [...] To, co nazýváme výchovou, vědomou a chtěnou, znamená výběr působícího světa skrze člověka.“ Nejsou-li faktorem při výchově pouze druzí lidé (jak by tomu v očích laika mohlo být), ale předně celý svět působící ve své komplexnosti, jak vychovávat člověka k humanitě, působí-li na něj svět, v němž není humanity dostatek?

Existuje pěkné přísloví „it takes a village to raise a child“, k výchově dítěte je potřeba celé „vesnice“, celé komunity, a tedy nejen rodičů. Jistě na výchovu působí mimo rodinu další vlivy jako vlivy školy, kamarádů, společnosti atd. A je to dobře, především v dospívání, kdy si člověk hledá své místo ve světě, svou vlastní identitu a musí se odpoutat od své původní rodiny. Pro toto období je například výborný skauting, který v Čechách odvádí neskutečně skvělou práci. Přesto se zdá, že rodina má naprosto zásadní význam, a to jak v pozitivním, tak i negativním ovlivňování vývoje dítěte.

Svět není nikdy jen čistě pozitivní nebo čistě negativní. Samozřejmě je těžké vychovávat děti v totalitních režimech nebo v období války. Ale přesto je dle mého třeba říci, že zásadní je vlastní postoj a vlastní pohled na svět. Nadějeplný pohled na svět vidí zárodky naděje i v těžkých chvílích, pesimistická perspektiva všude vidí jen úpadek a zmar, i když se člověku vede dobře. Je přece s podivem, že tak strašně sužovaná země jako Ukrajina je zároveň zdrojem naděje a smysluplnosti. Ukrajinci nám ukazují, jak se lze statečně – při všech traumatizujících zkušenostech, které se samozřejmě musí brát v potaz – a s odvahou postavit k realitě, která je sama o sobě strašlivá. Jistě tedy na jedné straně ovlivňuje vývoj a výchovu člověka nejen jeho vlastní rodina nebo tzv. signifikantní druzí, ale i okolí, životní okolnosti apod. Na druhé straně je to ale vždy vnitřní perspektiva člověka, která rozhoduje o tom, jak svět pro něj vypadá a co v něm nachází.

Hraje podle Tebe v humanitně orientované výchově nějakou roli spiritualita?

Slovo spiritualita chápu jako pozitivní pojem, tzv. nezdravá spiritualita není spiritualitou ve vlastním slova smyslu. Spiritualita člověka okysličuje, inspiruje, povzbuzuje. Zvětšuje prostor vnitřní

svobody. Dobře žitá spiritualita může sehrát pozitivní roli ve vyvarování se etickému přetížení. Líbí se mi věta připisovaná předsedovi italské biskupské konference, kardinálu Zuppinu: „Bůh existuje, ale nejsi to ty. Odpočiň si.“ Duchovní člověk ví, že se má zasazovat ze všech sil, ale zároveň ví, že na vše sám nestačí, protože má svá omezení. To může člověku propůjčovat hlubokou naději i proti vši beznaději. Spiritualita tedy může přispívat k výchově jakousi hlubší motivací vést děti či dospívající ke stále větší vnitřní svobodě.

Může podle Tebe filosofie výchovy nějak prakticky přispět k „humanizaci světa“?

„Humanizace světa“ je velké slovo, možná až příliš nadnesené. My můžeme ve svém životě většinou ovlivnit jen své vlastní okolí (pokud nejsme nějaká celoplanetární celebrita nebo papež), své známé, přátele, své studenty... ale o to právě jde! Výchova by měla vést k náhledu, že každý by měl přispět k humanizaci světa a zanechat zde nějakou stopu dobra. Každý by se měl ptát, čím chce přispět k všeobecnému dobru, jak být nějakým způsobem prospěšný pro společnost a svět, pro životní prostředí. Nedávno zemřela Dana Drábová, povoláním vysoká státní úřednice s odpovědností za atomovou energii. Suchopárná problematika a jak silnou stopu pozitivního zde zanechala, a to jen díky svému nezaměnitelnému charakteru. Filosofie výchovy by měla pěstovat vědomí, že nezáleží na tom, jakou máme sociální roli, jak jsme známí nebo na jaké pozici pracujeme – každý má působit na tom místě, kde se zrovna nachází i se všemi omezeními, kterým každý z nás podléhá. To zcela stačí. Důležité je však uvědomit si, že každý *může* a *má* něčím přispět. Psychologicky je pocit toho, že jsme aktéry svého vlastního života, nesmírně důležitý, protože nás může ochránit před ochrnujícím pocitem, že jsme pasivní obětí běhu dějin.

Na závěr něco trochu odlehčeného – v kontextu mezigeneračních dialogů lze mnohdy zaslechnout kritiku, že mladí lidé jsou dnes „nevychovanější“, než tomu bývalo u předešlých generací. Jak to vidíš Ty?

Nemám moc v lásce stěžování si na mladou generaci, mimochodem povzdechy nad mladými známe již ze starého Egypta. A čím je člověk starší, tím více by si měl dávat pozor, aby neočerňoval mladou generaci jen proto, že jí a jejímu světu nerozumí. Svět se zkrátka mění a svět mládí už není svět dospělosti nebo stárí. Každá generace je jiná a každá generace má své přednosti a své problematické stránky. Minulé generace byly příliš „utápnuté“, nesmělé, každý projev individuality byl potírán, takže oproti dřívějšímu je dnešní generace „nevychovanější“ než předchozí. Problém dnešní generace – pokud to dokážu posoudit – vidím spíše někde jinde. Dnes má mladá generace neskutečně velkou svobodu vybrat si styl svého života, partnera, partnerku, povolání apod. Tato nebývalá svoboda však s sebou nese nesmírně vysoké nároky na vlastní rozhodování, což může člověka silně přetížet. A když se něco nepovede, nemůžete z neúspěchu vinit někoho jiného, jen sám sebe. Což vede znovu k vnitřnímu stresu. Díky tomu, že zmizely nejružnější tlaky (společnosti, rodiny...), máme sice svobodu, ale pro mnohé to znamená, že se nemají čeho chytit, že chybí představa toho, podle čeho se rozhodovat, o co se opřít.

Děkuji za rozhovor!

Jakub Luksch